Editörler
Prof. Dr. Mehmet Erdem & Dr. Öğr. Üyesi Zuhal Dağ

FIKIH USULÜ

Yazarlar
Prof. Dr. Mehmet Erdem
Doç. Dr. İbrahim Paçacı
Dr. Öğr.Üyesi Adem Yıldırım
Dr. Öğr.Üyesi Adnan Algül
Dr. Öğr.Üyesi Hasan Özket
Dr. Öğr.Üyesi M. Yaşar Kaya
Dr. Öğr.Üyesi Muharrem Yılmaz
Dr. Öğr.Üyesi Mustafa Hayta
Dr. Öğr.Üyesi Nizamettin Karataş
Dr. Öğr.Üyesi Sefa Atik
Dr. Öğr.Üyesi Şükrü Ayran
Dr. Öğr.Üyesi Zuhal Dağ
Dr. Öğr. Görevlisi Miyase Yavuz Altintaş

lisans

Scanned with CamScanner

Editörler
Prof. Dr. Mehmet Erdem & Dr. Öğr._Üyesi Zuhal Dağ
Fıkıh Usulü I-II

ISBN: 978-605-9498-75-3

Kitapta yer alan bölümlerin sorumluluğu yazarlarına aittir

1.Baskı 2019

Bu kitabın basım,yayın ve satış hakları Lisans Yayıncılığa aittir.Anılan kuruluşun izni alınmadan kitabın tümü ya da bölümleri mekanik,elektronik veya başka yöntemlerle çoğaltılamaz basılamaz ve dağıtılamaz.

Milli Basım ve Yayın

Lisans Yayıncılık Sanayi ve Ticaret Ltd. Şti.
Tahtakale Mah. Hicret Sokak No:8/A
Avcılar-İSTANBUL
e-posta : lisans@lisansyayincilik.com.tr
www.lisansyayincilik.com.tr

Scanned with CamScanner

Bölüm 6

[1] Miyase Yavuz Altıntaş

HÜKÜM KONUSU - I

6.1. Hüküm Kavramının Tarif ve Taksimi
6.1.1. Hüküm Kavramının Tarifi
6.1.2. Hüküm Kavramının Taksimi
6.1.2.1. Aslî Hükümler: Teklîfî hükümler
6.1.2.2. Fer'î Hükümler: Vaz'î Hükümler
6.2. el-Hâkim: Hüküm Koyma Yetkisinin Sahibi
6.3. el-Mahkûm Fîh: Hükme Konu Olan Filler
Yararlanılan Kaynaklar

[1] Dr. Öğr. Görevlisi, Iğdır Üniversitesi

Scanned with CamScanner

HÜKÜM KONUSU - I

İslam hukukunun kaynakları olan aslî ve fer'î delillerden çıkarılan şer'î amelî hükümler, fıkıh usûlü ilminin en önemli konularından birini oluşturur. Literatürde hüküm bahsi dört ana başlık altında ele alınmaktadır:[2]

- Hüküm kavramının tarif ve taksimi
- *el-Hâkim:* Hüküm koyma yetkisinin sahibi
- *el-Mahkûm fîh:* Hükme konu olan filler
- *el-Mahkûm aleyh:* Hükmün muhatabı, mükellef

6.1. Hüküm Kavramının Tarif ve Taksimi

6.1.1. Hüküm Kavramının Tarifi (الحكم)

Felsefe, mantık, kelâm ve fıkıh ilimlerinin ilgi alanına giren hüküm kavramı, sözlükte "iyileştirmek amacıyla menetmek, düzeltmek; karar vermek; ilim, derin anlayış; siyasî hâkimiyet, karar ve yargı" anlamlarında kullanılmaktadır.[3] Fıkıh usûlü ilminde genel olarak "Allah'ın (Şâri') mükelleflerin fiillerine ilişkin hitabı" şeklinde anlaşılan hüküm kavramının usulcüler arasındaki tanımı detaylarda farklılık göstermektedir.

Fukaha ekolüne mensup usûlcülere göre hüküm, Allah'ın iktizâ (gerekli kılma), tahyîr (serbest bırakma) ve vaz' (iki durum arasında sebep, şart, mâni' bağı kurma) bakımından mükelleflerin fillerine ilişkin hitabının eseridir.[4]

---

[2] Bu dörtlü taksim Hanefi fakih Sadrüşşerîa'ya (v. 747/1346) dayandırılmaktadır. Bkz. Imran Ahsan Khan Nyazee (2002), **Theories of Islamic Law: The Methodology of Ijtihâd**, Kuala Lumpur: Islamic Book Trust, s. 35.

[3] İlyas Üzüm (1998), "*Hüküm*", **DİA,** cilt 18, s. 464.

[4] Molla Hüsrev (1967), **Mir'âtü'l-Usûl Şerh-i Mirkâti'l-Vüsûl,** İstanbul: Ahmet Sait Matbaası, cilt 2, s. 168-69.

Scanned with CamScanner

Mütekellimin ekolüne mensup usûlcülere göre ise hüküm, Allah'ın [taleb, tahyîr ve vaz' bakımından] mükellefin fiillerine ilişkin hitabıdır.[5]

Tanımlardaki bu farklılığın temel nedeni mütekellimin ekolüne mensup usûlcülerin hükmün Allah'tan sâdır olduğu ve O'nun fiillerinden biri olduğu noktasından hareket etmesi; fukaha ekolüne mensup usûlcülerin ise hükmün bağlandığı mahal olan mükellefin fiillerini esas almış olmalarıdır. Buna göre mütekellimin ekolünü esas alan usûlcülere göre şer'î hüküm, hitabın bizzat kendisidir. Fukaha usûlcülere göre şer'î hüküm, Şâri'in hitabının vücûb, hurmet vs. cinsinden eseridir. Fakat ikinci anlamın kullanımı daha yaygındır.[6] Mesela mütekellimin usûlcülere göre hüküm, "namazı dosdoğru kılınız"[7] ayetinin kendisidir. Fukaha ekolüne mensup usûlcülerin anlayışına göre hüküm, ayetin kendisi değil onun eseri yani mükellefin fiili üzerindeki sonucudur.

6.1.2. Hüküm Kavramının Taksimi

Şer'î hükmün iktizâ, tahyîr veya vaz' içermesi aynı zamanda dahil olduğu hüküm kategorisini de belirlemektedir. Usûl literatüründe hükümler temelde iki gruba ayrılarak incelenmektedir.[8] Şer'î hüküm eğer iktizâ (talep etme, gerekli kılma) ve tahyîr (serbest bırakma) ifade ederse buna "teklîfî hüküm" denir. Bu hüküm grubuna teklîfî denmesinin sebebi mükelleften talepte bulunması ve ona yüklenen başlıca sorumlulukları ifade etmesi sebebiyledir. Şer'î hüküm eğer iki şeyi birbirine bağlar ve onları birbirine sebep, şart ya da mânî kılarsa buna "vaz'î hüküm" denir.[9]

---

[5] Molla Hüsrev, 1967, 168.

[6] Muhammed Ebü'l-Feth el-Beyânûnî (1998), "*Hüküm*", ***DİA,*** cilt 18, s. 466.

[7] Bakara 2/43.

[8] Bazı alimler Şâri'in iki şey arasında muhayyer bırakmasının herhangi bir külfeti içermemesi sebebiyle onu teklîfî hükümden ayırarak "tahyîrî hüküm" başlığı altında incelemiş ve dolayısıyla teklîfî, tahyîrî ve vaz'î olmak üzere üçlü bir hüküm tasnifi benimsemiştir. Bkz. Beyânûnî, 1998, 467.

[9] Nyazee teklîfî hükümleri "aslî hükümler" (primary rules), vaz'î hükümleri "fer'î hükümler" (secondary rules) olarak adlandırmaktadır. Buna göre vaz'î hüküm, aslî hükümlerin başvurduğu ve üzerine kurulduğu hüküm olmaktadır. Bu niteleme iki hüküm grubunun mükellefiyetin oluşabilmesi için birbiri ile ne tür bir etkileşim içinde olduğunu ve nihai hükmü nasıl oluşturduklarını vurgulaması açısından dikkat çekmektedir. Ayrıca literatürde hangi gruba dahil olduğu konusunda ihtilaf olan ve çoğu zaman münferit olarak ele alınan sıhhat-fesâd-butlân ve azîmet-ruhsat hüküm-

Scanned with CamScanner

6.1.2.1. Aslî Hükümler: Teklîfî hükümler (الحكم التكليفي)

Teklîfî hükümler literatürde yaygın olarak beş gruba ayrılarak incelenmektedir.[10] Çünkü teklîfî hükmün tanımında da ifade edildiği üzere hüküm koyucu (Şâri') temel olarak mükelleften ya bir fiilin yapılmasını ister[11] ya da yapılmamasını[12] veyahut yapılıp yapılmaması konusunda mükellefi serbest bırakır.[13] Bununla birlikte Şârîin birşeyin yapılmasını isteme veya istememe talepleri de "kesin ve bağlayıcı" bir tarzda olabilir veya olmayabilir. Bu durumda Şâri'in mükellefin fiili ile ilgili hükmü şu ihtimaller dahilinde olacaktır:

---

lerinin teklîfî hükümleri tamamlayıcı mahiyette olan fer'î hükümler olarak sınıflandırmayı sağlamaktadır. Hüküm gruplarını tasnif etmeyi kolaylaştırdığı ve aralarındaki bağlantıyı daha açık bir şekilde ortaya koyması sebebiyle bu çalışmada söz konusu hükümler vaz'î hükümler ile birlikte fer'î hükümler başlığı altında ele alınacaktır. Bkz. Nyazee, 2002, 66-7. Benzer bir yaklaşım için bknz. Mohammad Hashim Kamali (2003), **Principles of Islamic Jurisprudence,** 3. Baskı, UK; Cambridge: The Islamic Texts Society, s. 433.

[10] Bazı alimler teklîfî hükmü daha detaylı bir şekilde sınıflandırmıştır. Mesela Molla Hüsrev (v. 885/1480) teklîfî hükmü mükellefin fiillerinin eseri olan hükümler ve mükellefin fillerinin sıfatı (vasfı) olan hükümler olmak üzere ikiye ayırmıştır. Bu ayrıma göre, alım-satım akdi (bey') neticesinde mülkiyetin alıcıya geçmesi gibi mükellefin dünyevi amaçla yaptığı işlerin sonucu ilk hüküm grubunu teşkil eder. Molla Hüsrev ikinci grup hükümleri de kendi içerisinde mükellefin işleyiş amacına göre ikiye ayırır. Namaz kılmak, oruç tutmak, zekat vermek gibi filler uhrevî hüküm grubuna dahildir ve mükellefin bu tarz fillerinin hükümleri; vâcib (farz), mendûb (sünnet, müstehab), haram, mekrûh ve mübâh olur. Molla Hüsrev azîmet ve ruhsatı da uhrevî hükümler içerisinde ele alır ve bu beş hükmü azîmet altında işler. Alım-satım, kiralama (icâre) akidleri gibi bazı filler ise dünyevî hükümler grubuna dahildir ve mükellefin bu tarz fillerinin hükümleri; sahîh, bâtıl, fâsid, mün'akid, gayr-ı mün'akid, nâfiz, gayr-i nâfiz, lâzım ve gayr-ı lâzım olur. Molla Hüsrev, 1967, 169-78. Bu taksim günümüzde bazı usûl yazarları tarafından da benimsenmiştir. Bkz. Fahrettin Atar (2008), **Fıkıh Usûlü**, 7. Basım, İstanbul: M.Ü. İlâhiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, s. 117-19; Beyânûnî, 1998, 467.

[11] Mesela Şâri'in "*Ey imam edenler! Akitlerinizi yerine getiriniz*" (Mâide 5/1) hitabı.

[12] Mesela Şâri'in "*Ey inananlar! Bir topluluk bir diğerini alaya almasın, belki de onlar kendilerinden daha iyidirler*" (Hucurât 49/11) hitabı.

[13] Mesela Şâri'in "*İhramdan çıkınca avlanabilirsiniz*" (Mâide 5/2) hitabı.

Scanned with CamScanner

▪ Şâri‘ bir şeyin yapılmasını kesin ve bağlayıcı bir tarzda istemiş ise Şâri‘in bu talebi “icâb”dır. Şâri‘in bu talebine bağlanan sonuç, “vücûb”, mükelleften yapılması istenen fiil “vâcib”dir.

▪ Şâri‘ bir şeyin yapılmasını kesin ve bağlayıcı olmayan bir tarzda istemiş ise, Şâri‘in bu talebi “nedb”dir. Şâri‘in bu talebine bağlanan sonuç yine “nedb”, mükelleften yapılması istenen fiil “mendûp”dur.

▪ Şâri‘ bir şeyin yapılmamasını kesin ve bağlayıcı bir tarzda istemiş ise Şâri‘in bu talebi “tahrîm”dir. Şâri‘in bu talebine bağlanan sonuç “hurmet”, mükelleften yapılması istenen fiil “harâm”dır.

▪ Şâri‘ bir şeyin yapılmasını kesin ve bağlayıcı olmayan bir tarzda istemiş ise Şâri‘in bu talebi “kerâhe”dir. Şâri‘in bu talebine bağlanan sonuç yine “kerâhe”, mükelleften yapılması istenen fiil “mekrûh”tur.

▪ Şâri‘ bir şeyin yapılıp yapılmaması konusunda mükellefi serbest bırakmışsa, Şâri‘in bu muhayyer bırakması “ibâha”dır. Şâri‘in bu muhayyer bırakmasına bağlanan sonuç yine “ibâha”, mükellefin yapıp yapmamak konusunda serbest bırakıldığı fiil “mubâh”tır.

Teklîfî hükümlerin bu şekilde beşli taksimi literatürde “ahkâm-ı hamse” olarak meşhur olmuştur. Hanefiler bu taksimde vâcip ve mekrûh hükümlerinde ayrıca detaylandırmaya gitmişlerdir. Bu hükümler dahilinde farz-vâcip ve tahrîmen mekrûh-tenzîhen mekrûh şeklinde bir ayrımı esas alan Hanefilerin görüşleri ileride detaylı olarak ele alınacaktır.

6.1.2.1.1. Vâcib (الواجب)

Usûlcülerin çoğunluğuna göre farz ve vâcib aynı anlamda kullanılmaktadır. Fakat Hanefiler farz ve vâcib arasında teknik bir ayrıma gitmektedirler. Eğer Şâri‘in hitabı kesin ve bağlayıcı bir tarzda gelmiş ve Kur’an veya sünnetten sübût ve delâlet bakımından kat’î bir delile dayanıyorsa farz; haber-i vâhid gibi sübût veya delâlet bakımından zannî bir delile dayanıyorsa vâciptir. Mesela beş vakit namaz ve hac farz; namazda Fatiha suresini okumak ve vitir namazı ise vâciptir. Hanefiler, farz ve vâcibin kesin olarak yapılması gerektiği konusunda cumhur ile hemfikirdir. Çünkü Hanefilere göre zannî bir delil ile sabit olan şey, itikad bakımından kesinlik ifade etmese de amel bakımından kesinlik ifade eder. Bu nedenle Hanefilerin çoğunluğu vâcibe “amelî farz” adını vermektedirler.[14] Bu ayrımın pratik sonucu şu noktada kendini göstermektedir. Farzı

[14] Molla Hüsrev, 1967, 174.

Scanned with CamScanner

inkâr eden tekfir edilirken vâcibi inkâr eden tekfir edilmez. Mesela kat'î delil ile sabit olan namaz ve zekâtı inkâr eden kâfir olur. Fakat zannî bir delil ile sabit olan herhangi bir vâcibi inkâr eden kâfir olmaz.

Hanefilerdeki farz-vâcib ayrımının bir diğer sonucu da bu fillerin geçerliliği ile ilgilidir. Buna göre namazda rükû, secde gibi fillerin terkedilmesi namazı tamamen hükümsüz ve geçersiz kılarken Fatiha suresinin yerine başka bir surenin okunması durumunda Hanefilere göre namaz geçerlidir. Cumhura göre bu durumda namaz bâtıl olur.

Vâcip hükmü çeşitli kelime, cümle ve siyga içeren nasslardan çıkarılmaktadır.

وَاَقِيمُوا الصَّلٰوةَ وَاٰتُوا الزَّكٰوةَ وَارْكَعُوا مَعَ الرَّاكِعِين

"*Namazı kılın, zekâtı verin, rükû edenlerle beraber rükû edin*"[15] ayetinde vücûp hükmü emir siygasından çıkarılmaktadır.

يَا اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا كُتِبَ عَلَيْكُمُ الصِّيَامُ كَمَا كُتِبَ عَلَى الَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ

"*Ey iman edenler! Sizden öncekilerin üzerine yazıldığı gibi sakınasınız diye sizin üzerinize de sayılı günlerde oruç yazıldı*"[16] ayetinde görüldüğü gibi vücûb hükmü "yazıldı", "emrolundu", "farz oldu" ve "vacip oldu" gibi vücûb ihtiva eden kelime ve türevlerinden çıkarılmıştır.

وَالْمُطَلَّقَاتُ يَتَرَبَّصْنَ بِاَنْفُسِهِنَّ ثَلٰثَةَ قُرُوٓءٍ

"*Boşanan kadınların kendileri üç adet görünceye kadar beklerler*"[17] ayetinde olduğu gibi bazen de haber cümleleri vücûb anlamı taşımaktadır. Burada "beklerler" fiili beklesinler anlamında kullanılmış, vücûb hükmü de buradan çıkarılmıştır.

وَعَلَى الْمَوْلُودِ لَهُ رِزْقُهُنَّ وَكِسْوَتُهُنَّ بِالْمَعْرُوفِ

---

[15] Bakara 2/43.

[16] Bakara 2/183.

[17] Bakara 2/228.

Scanned with CamScanner

"*Onların (annelerin) örf ve âdete göre yiyecek ve giyeceklerini sağlamak da çocuk kendisi için doğrulanın (babanın) borcudur*"[18] ayetinde görüldüğü üzere bir sorumluluğun tüm insanlara veya belli bir gruba yüklendiğini ifade eden naslardan vücûb anlamı çıkarılmıştır.

وَالَّذِينَ آمَنُوا بِاللَّهِ وَرُسُلِهِ أُولَٰئِكَ هُمُ الصِّدِّيقُونَ وَالشُّهَدَاءُ عِندَ رَبِّهِمْ

"*Allah'a ve peygamberlerine (böyle) iman ederler var ya, işte onlar rableri katında sıddıklar ve şehitler mertebesindedirler*"[19] ayeti gibi bir fiili yapana güzel bir karşılık ve sevap verileceğini haber veren naslar vücûb ihtiva etmektedir. Bu ayetten Allah'a ve Peygamberine itaatin vâcip olduğu hükmü çıkarılmıştır.

Usûl literatüründe vâcip farklı açılardan taksime tabi tutulmuştur: Talebin umûmî ve husûsî oluşu bakımından, *aynî* (bireysel) - *kifâî* (toplumsal); edâ edileceği vakit bakımından, *mukayyet / muvakkat* (zamanlı)-*mutlak* (zamansız); istenilen şeyin miktarı bakımından *muhadded* (miktarı ve sınırı belli) - *gayrı muhadded* (miktarı ve sınırı belli olmayan) ve yapılması istenilen şey bakımından *muayyen* (belirli) - *muhayyer* (tercihe bağlı) şeklinde taksim edilmektedir.[20]

Talebin umûmî ve husûsî oluşu yani mükellefin belli olup olmaması açısından vâcip, *aynî* ve *kifâî* olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Aynî vâcib her mükellefin bireysel sorumluluğunu ifade eder ve prensip olarak başka biri tarafından ya da başka biri adına yerine getirilemez. Namaz, hac, zekât, ahde vefa, ana-babaya iyi muamele gibi sorumluluklar bu grupta yer alır. Kifâî vâcib Müslüman toplumun tümüne hitap eden sorumluluklardır. Bu topluluğun içinden bazılarının sorumluluğu yerine getirmesi ile diğerlerinden bu yükümlülük kalkar. Fakat içlerinden hiç kimse bunu yerine getirmezse bu durumda hepsi sorumlu olur. Cihada ve cenaze namazına katılmak, toplumun ihtiyaç duyduğu dini, fennî, ictimâî ve iktisadi bilimleri öğrenmek, "emr-i bil'l-ma'ruf nehy-i ani'l-münker"

---

[18] Bakara 2/233.

[19] Hadîd 57/19.

[20] Ebu Hamid b. Muhammed el-Gazâlî (1997), **el-Mustasfâ min İlmi'l-Usûl,** thk. Muhammed Süleyman el-Aşkar, Beyrut: Müessesetü'r-Risale, cilt 1, s. 132-41; Muhammed Ebu Zehra (1986), **İslâm Hukuku Metodolojisi (fıkıh Usûlü)**, çev. Abdülkadir Şener, 4. Basım, Ankara: Fecr Yayınları, s. 33-40; Kamali, 2003, 415-17.

Scanned with CamScanner

(iyiliği emredip, kötülükten men etmek) bu grupta zikredilebilir. Kifâî vâcibin Müslüman toplumdaki her bir bireyi ayrı ayrı mı sorumlu tuttuğu ya da sadece onlardan bir grubu mu sorumlu tuttuğu hususunda usûlcüler arasında bazı fikir ayrılıkları vardır. Çoğunluğun bu konudaki görüşü hitabın tüm bireylere sorumluların yetenekleri, nitelikleri vb. herhangi bir belirleme yapmaksızın geldiği yönündedir.[21] Kifâî vâcibin, aynî vâcibe dönüştüğü durumlar olabilir. Mesela kifâî vâcip olan içtihat etme sorumluluğu, tek bir müçtehidin kalması durumunda aynî vâcibe dönüşür.

Kifâî vâcib ile tüm toplumun maslahatı hedeflenir. Bunu gerçekleştirmek toplumun tüm fertlerine yüklenmiştir. Fakat elbette her bireyin imkânı, gücü ve yeteneği aynı değildir. Bu durumda her birey kabiliyet ve güç yetireceği sorumlulukları direkt kendisi gerçekleştirmeli, bu anlamda muktedir olamadıkları için ise o konuda istidat sahibi olanları işbaşına getirmek ile mükellef olmalıdır.[22] Bu anlamda kifâî vâcib bir bakıma toplumdaki bireyler arasında paylaşılmış iş bölümü gibidir. Mesela devlet başkanlığı toplumun maslahatına yerine getirilmesi gereken kifâî bir vâciptir. Toplumda her bireyin bu yeteneğe sahip olmadığı açıktır. Bu durumda devlet başkanı olma yeteneğine sahip olmayanların bu yeteneğe sahip olan birini göreve getirme mükellefiyetleri kifâî vâcibin gereklerindendir.

Vâcibin ifâsı edâ, kazâ veya iâde yollarıyla olur. Zamanında yerine getirilirse *edâ,* zamanı geçtikten sonra yerine getirilirse *kazâ*, vaktinde tam olarak ifâ olunamaz ve tekrar edilirse *iâde* olur. Vâcib edâ zamanı açısından taksim edildiğinde *mukayyet/muvakkat* ve *mutlak* olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Vâcib belli bir zamana bağlanmış ise "mukayyet/muvakkat vacib", edâsı için bu şekilde bir zaman kaydı konulmamış ise "mutlak vâcib" denir. Beş vakit namaz ve Ramazan orucu mukayyet vâcibe örnek teşkil ederken, haccın vâcib oluşu (edâsı değil), yemin kefaretleri, Hanefilere göre Ramazan orucunun kazâsı gibi sorumluluklar mutlak vâcib grubuna dahil olur. Mutlak vâcip aynı zamanda anne-babaya iyi muamele etme gibi belli bir zamana mahsus olmayan ve her gündeme geldiğinde yerine getirilmesi gereken sorumlulukları da ihtiva eder.

---

[21] Kamali, 2003, 415.

[22] Ebu Zehra, 1986, 39-40.

Scanned with CamScanner

Hepsi için bir zaman kaydı olmakla birlikte muvakkat vâcip kendi içinde geniş zamanlı vâcip (*müvessâ'*), dar zamanlı vâcip (*mudayyak*) ve her iki yönlü (*zû şebeheyn*) olmak üzere üçe ayrılmaktadır. Geniş zamanlı vâcibin belli bir zaman içinde edâ edilmesi gerekir. Fakat bu zaman dilimi içerisinde aynı cinsten başka bir ibadetin de yapılmasına imkan verir. Mesela, öğle namazı vakti içerisinde hem farz olan öğle namazını hem de nafile namazları kılmak mümkündür. Dar zamanlı vâcibin edâsı ise belli bir zamanın tümüne yayılır ve bu süre zarfında aynı cinsten başka bir vâcibin edâ edilmesine imkân tanımaz. Mesela Ramazan orucunun edâsı için imsaktan iftara kadar olan zaman diliminin tamamına yayılması gerekir. Ayrıca bu zaman dilimi içinde Ramazan orucu dışında başka bir orucun tutulması mümkün değildir. Her iki yönlü vâcip ise hem geniş zamanlı hem de dar zamanlı vâcip ile benzer özellikler taşımaktadır. Hac farizası buna örnek teşkil eder.

Bir diğer taksime göre vâcib miktar yönünden *muhadded* (miktarı ve sınırı belli) ve *gayr-ı muhadded* (miktarı ve sınırı belli olmayan) şeklinde sınıflandırılmaktadır. Namaz, zekât, had cezaları, fıtır sadakası, alım-satım akdi neticesinde ödenecek bedel, muhadded vâcibe; mahkeme kararıyla belirlenmemiş nafaka gayr-ı muhadded vacibe örnek olarak verilebilir.

Yapılması istenen şey bakımından vâcib, *muayyen* (belirli) ve *muhayyer* (tercihe bağlı) olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Muayyen vâcib mükellefe başka bir fiil yerine getirme imkânı tanımaz ve ondan namaz, zekât, ödünç alınan şeyin iâdesi gibi belirli bir fiili yerine getirmesi istenmesi durumunda söz konusudur. Muhayyer vâcipte ise mükellef alternatifler arasında seçme hürriyetine sahiptir. Mesela yemin kefaretinde mükellef 10 kişiyi doyurmak veya giydirmek, bir köle azad etmek ve bunlara gücü yetmezse 3 gün oruç tutmak arasında muhayyer bırakılmıştır.[23]

6.1.2.1.2. Mendûb (المندوب)

Mendûb Şâri'in mükelleften bir şeyi yapmasını bağlayıcı olmayan bir tarzda talep etmesidir. Mükellef bunu yaptığında sevap alır, yapmaması durumunda ise herhangi bir ceza almaz. Ramazan ayı dışında oruç tutmak, Allah rızası için mal ve mülkünden vakıfta bulunmak, sadaka vermek, hastaları ziyaret etmek gibi filler bu grupta yer alır.

---

[23] Mâide 5/89.

Scanned with CamScanner

Sünnet, nâfile, müstehab, ihsân, fazilet, tatavvu, regâib, itâat ve kurbet kavramları mendûb ile ilişkili olarak ve bazen de onunla eş anlamlı olarak da kullanılmıştır. Sünnetin (السنة) müekked, gayr-ı müekked ve zevâid olarak ayrılması ise daha ziyade Hanefiler tarafından benimsenmiştir.[24]

Sünnet-i müekkede: Hz. Peygamber'in sürekli yaptığı fakat farz ya da vâcib olmadığını işaret ettiği sünnetleridir. Sabah, öğle ve akşam namazlarının sünneti, yatsı namazının son iki rekât sünnetleri bu şekildedir. Bu sünnetleri terk edenler cezalandırılmaz, fakat kınanırlar. Hanefiler sünnet ile bunu kastetmektedirler.

Sünnet-i gayr-ı müekkede: Hz. Peygamber'in sürekli değil de bazen yaptığı sünnetlerdir. İkindi ve yatsı namazlarında önce kılınan sünnetler bu şekildedir. Hanefiler bunu müstehab (المستحب) ve mendûb olarak da isimlendirmektedir.

Sünnetü'z-zevâid: Hz. Peygamber'in teşrî amacıyla değil de insan olarak yaptığı yemek, giyinmek, sakal bırakmak, bıyığını kısaltmak gibi fiilleri bu grupta yer almaktadır. Hz. Peygamber'e saygının bir ifadesi olarak bunların yapılması güzel görülmüştür. Fakat terkedilmesi durumunda ceza ve kınanma söz konusu değildir. Dinin kesin emirleri olarak görülmeleri ise bid'at'tir.[25]

Teklîfî hükümler içerisinde mendûbun vâcibi destekleyici ve tamamlayıcı bir fonksiyonu vardır. Diğer bir ifadeyle, insanın sürekli olarak yapmakla mükellef tutulmadığı mendûbları yerine getirmesi, onun mükellef olduğu vâciplerin ihmalini önler. Mendûb ya vâcibin başında bulunarak mükellefi farzları edâya hazırlamakta ya da vâcibi hatırlatmaktadır. Bu anlamda mendûb, beş vakit namazın sünnetleri, nafile oruç, nafile hac, sadaka gibi vacip olan fiilin cinsinden olabileceği gibi namaz için güzel elbiseler giymek, iftarı acele etmek, sahuru geciktirmek gibi farklı cinsten olup vâcibe hizmet eden fiiller de olabilir.[26] Mendup olarak adlandırılan fiiller bazen terk edilebilir. Fakat bir kişinin mendûpları tamamen terk etmesi veya Müslüman bir toplumun toplu bir şekilde bir mendûbu terketmesi câiz değildir. Bu durumu Şâtıbî şu şekilde ifade

---

[24] Molla Hüsrev, 1967, 175-76.

[25] Ebu Zehra, 1986, 41.

[26] Ebû İshak İbrahim b. Musa b. Muhammed el-Şâtıbî (1997), **el-Muvâfakât**, hzr. Ebû Ubeyde Al-i Salman, Mısır; Cize: Dâru İbn Affan, cilt 1, s. 239.

Scanned with CamScanner

etmektedir: "Eğer bir fiil cüz olarak mendûb ise kül olarak vâcib olur."[27] Mesela Müslüman bir toplumda cami ve mescitlerde ezan okunması toplu bir şekilde terkedilemez. Bir Müslüman, cemaatle namaz kılmayı sürekli olarak terk edemez. Bazı insanlar bazı durumlarda evlenmese de Müslüman bir toplumda toplu olarak ve sürekli bir şekilde evliliğin terkedilmesi mümkün değildir.

6.1.2.1.3. Harâm (حرام)

Hanefilere göre haram, Şâri'in bir şeyin terkedilmesi hususunda kat'î olan bağlayıcı talebidir. Eğer bu talep zannî bir delile dayanırsa bu durumda tahrîmen mekrûh olmaktadır. Tahrîmen mekrûhun yapılması durumunda ceza, terkedilmesi durumunda ise ödül vardır. Cumhura göre harâm, Şâri'in bir şeyin terkedilmesi konusunda kat'î veya zannî bağlayıcı talebidir. Buna göre, zannî bir delil teşkil eden haber-i vâhid ile de haram sabit olur. Çünkü zannî deliller itikad bakımından delil kabul edilmese de amel bakımından delil kabul edilmiştir. Haramın yapılması durumunda ceza, terkedilmesi durumunda ise ödül karşılık olarak verilir. Mezhepler arasındaki bu görüş farklılığının sonucu kendini harâmın ve tahrîmen mekrûhun inkârı durumunda gösterir. Hanefîlere göre haramın inkârı küfrü gerektirirken, tahrîmen mekruhun inkârı küfrü gerektirmez.

Harama örnek olarak ölmüş hayvan (leş) eti yemek, içki içmek, zina etmek, bâtıl yollarla başkasının malını yemek ve haksız yere insan öldürmek gibi pek çok örnek verilebilir.

Harâm hükmünün çıkarıldığı çeşitli kelime, cümle ve siygaları içeren farklı nasslar vardır.

وَأَحَلَّ اللَّهُ الْبَيْعَ وَحَرَّمَ الرِّبٰوا۟

"*Allah, alışverişi helal, faizi haram kılmıştır*"[28] ayetinde görüldüğü gibi nass doğrudan haram ya da aynı kökten türeyen kelimeleri ihtiva edebilir.

وَلَا تَأْكُلُوٓا۟ أَمْوَٰلَكُم بَيْنَكُم بِٱلْبَٰطِلِ

[27] Şâtıbî, 1997, 239.
[28] Bakara 2/275.

Scanned with CamScanner

"Aranızda mallarınızı haksızlıkla yemeyin"[29] ayetinde yer alan nehiy sıygasından haramlık hükmü çıkartılır.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِنَّمَا الْخَمْرُ وَالْمَيْسِرُ وَالْأَنْصَابُ وَالْأَزْلَامُ رِجْسٌ مِنْ عَمَلِ الشَّيْطَانِ فَاجْتَنِبُوهُ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ

"Ey iman edenler! İçki, kumar, dikili taşlar, fal okları şeytan işi iğrenç şeylerdir. Bunlardan kaçının ki kurtuluşa eresiniz"[30] ayetinde olduğu gibi harâm hükmü bazı fiillerden kaçınılmasını emreden ayetlerden çıkarılmıştır.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا يَحِلُّ لَكُمْ أَنْ تَرِثُوا النِّسَاءَ كَرْهًا

"Ey İman edenler! Kadınlara zorla varis olmanız size helal değildir"[31] ayetinde olduğu gibi harâm hükmü, tamamen yasaklamayı işaret eden bir bağlamda geçen "helal olmaz" ifadesinden çıkarılmıştır.

Harâm hükmü bazen de belli bir fiilin yapılması durumunda bir cezanın verileceğini belirten ya da tehdit içeren ayetlerden de çıkarılmaktadır. Mesela, *hadd* (çğl; *hudûd*) cezaları bunun en tipik örneklerindendir. Yine *"Yetimlerin mallarını haksız olarak yiyenler şüphesiz karınlarına ancak ateş doldururlar. Zaten onlar alevlenmiş ateşe gireceklerdir"*[32] ayetinden hurmet çıkarılmıştır.

Harâm olarak nitelenen fiil ya da şey doğrudan ya da dolaylı olarak zararlı olabilir. Bu bağlamda harâm ikiye ayrılmaktadır:

Harâm li-aynihi (الحرام لعينه), abdestsiz namaz kılmak gibi bizzat kendisi harâm olan fiillerdir. Hırsızlık yapmak, içki içmek, zina etmek gibi korunması gereken beş temel şeyi, *zarûrât-ı hamse* (dinin, canın, aklın, neslin ve malın), etkileyen ve zedeleyen fiil ve durumlar da bu gruba girmektedir.

Harâm li-gayrihi (الحرام لغيره) ise kendisi harâm olmamakla birlikte, harâm olan şeye sebep olmasından dolayı harâm olan fiillerdir. Fiil

---

[29] Bakara 2/188.

[30] Mâide 5/90.

[31] Nisâ 4/19.

[32] Nisâ 4/10.

Scanned with CamScanner

normalde câiz olsa da içinde bulunulan şartlar ve durumlar sebebiyle harâm olmaktadır. Mesela faizli satışlar, çalınan kıyafetler ile veya gasbedilmiş toprak üzerinde namaz kılmak, akrabalık bağlarını yok edecek şekilde iki mahrem kadın ile aynı anda nikahlı olmak ve hülle evliliği yapmak da yine bu gruba örnek olarak verilebilir.

Bu ayrımın pratiğe yansıyan sonucu şöyledir: Harâm li-aynihi olan bir fiil bâtıl olurken, harâm li-gayrihi olan bir fiilin işlenmesi durumunda işleyen günahkâr olmakla birlikte fiil fasittir. Mesela, hülle nikâhı yasaktır. Fakat yapıldığında hukuken geçerlidir. Aynı şekilde Cuma vaktinde alışveriş yapmak yasaktır. Fakat yapıldığında Hanbeli ve Zahirler dışındaki fukahaya göre geçerlidir. Diğer bir sonucu ise harâm li-aynihi ancak zarûrât-ı hamseyi korumak için işlenebilecekken, harâm li-gayrihinin zorluğu ortadan kaldırmak için de işlenebilmesidir.[33] Mesela, susuzluktan ölmemek için şarap içmek ilk gruba, doktorun ölüm tehdidi olmaksızın tedavi amacıyla hastasının özel bölgelerine bakması ikinci gruba örnek olarak verilebilir.

6.1.2.1.4. Mekrûh (المكروه)

Usûlcülerin çoğunluğuna göre mekrûh, Şâri'in mükelleften kaçınmasını istediği şeydir. Hanefilere göre ise mekrûh, Şâri'in zannî bir delille yapılmamasını istediği şeydir. Bu bağlamda Hanefiler mekrûhu ikiye ayırmaktadır:[34]

Tenzîhen mekrûh (المكروه تنزيها): Cumhurun mekrûh olarak kabul ettiği şeyleri Hanefiler bu grupta tenzîhen mekruh olarak ele almaktadır. Mesela camiye gitmeden önce çiğ soğan veya sarımsak yemek, sünnet namazları terk etmek ve abdest alırken suyu israf etmek bu gruba örnek verilebilir. Mekrûh katagori olarak harâm ve mubâh arasında yer almaktadır. Tenzîhen mekrûh ise harâmdan ziyade mubâh kategorisine daha yakındır. Yapılması durumunda ceza yoktur, fakat yapılmadığında mükafat vardır. Bu anlamda mendûbun karşıtı olarak da görülebilir.

Tahrîmen mekrûh (المكروه تحريما): Tahrîmen mekrûh ise kategori olarak harâma daha yakındır. Erkeklerin altın takı takması ve ipek giymesi, bir alışveriş akdinden teklif üstüne teklif verilmesi gibi örnekler bu grupta zikredilebilir.

---

[33] Kamali, 2003, 424.

[34] Molla Hüsrev, 1967, 177.

Scanned with CamScanner

Cumhura göre mekrûh işleyen kınanmaz. Fakat Hanefilere göre bu tenzîhen mekrûh için geçerlidir. Tahrîmen mekrûhun işlenmesi durumunda ceza olmasa da kınanma vardır. Mekrûhtan kaçınmanın ise Allah'a yaklaştıracağı ve bu davranışın övgüye layık olduğu konusunda ittifak vardır. Cumhur ve Hanefiler arasındaki bu görüş farklılığı mekrûh hükmünün üzerine bina edildiği delilin durumu sebebiyledir. Şâri'in yasaklama talebinin geldiği delilin sıhhati ve anlamı konusunda bazı şüpheler olduğunda çoğunluk bunu harâm, Hanefiler ise tahrîmen mekrûh kabul etmiştir. Hanefilerin benzer bir yaklaşımı yukarıda farz ve vâcib hükümleri arasında da görülmüştü.

Mekrûh hükmü çeşitli kelime, cümle ve siygaları içeren farklı nasslardan çıkarılmaktadır.

كُلُّ ذٰلِكَ كَانَ سَيِّئُهُ عِنْدَ رَبِّكَ مَكْرُوهاً

"*Bütün bu sayılanların kötü olanları, Rabbinin katında sevimsiz şeylerdir*"[35] ayetinde görüldüğü üzere mekrûh hükmü, yapısı itibariyle kerâhet bildiren bir kelime ve türevlerinin ya da üslûbun kullanılmasından çıkarılmıştır. Bu ayet ile bundan önceki ayetlerde ifade edilen yeryüzünde kibirle yürümek, bilmediğin bir konuda ısrar etmek, ölçü ve tartıda tam olmamak ve verilen sözde durmamak[36] gibi fiillerin mekrûh olduğu sonucuna varılmıştır.

يَا اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا لَا تَسْئَلُوا عَنْ اَشْيَاءَ اِنْ تُبْدَ لَكُمْ تَسُؤْكُمْ وَاِنْ تَسْئَلُوا عَنْهَا حِينَ يُنَزَّلُ الْقُرْاٰنُ تُبْدَ لَكُمْ

"*Ey iman edenler! Size açıklandığı takdirde sizi üzecek olan şeylere dair soru sormayın. Eğer Kur'an indirilirken bunlara dair soru sorarsanız size açıklanır*"[37] ayetinde olduğu üzere mekrûh hükmü nehiy siygasının kerâhete işaret ettiğine dair bir delil bulunması durumunda da çıkarılabilir. Esasında "soru sormayın" yasak ifade etse de ayetin devamında soru sorulduğu takdirde bunların açıklanacağı ifadesinden soru sormanın yasak değil de mekrûh olduğu sonucuna varılmaktadır. Nitekim "*Eğer bilmiyorsanız, bilgi sahibi olanlara sorun*"[38] ayeti de soru sormaya izin vermektedir.

---

[35] İsrâ 17/38.

[36] İsrâ 17/34-37.

[37] Mâide 5/101.

[38] Nahl 16/43.

Scanned with CamScanner

وَلَا تَيَمَّمُوا الْخَبِيثَ مِنْهُ تُنْفِقُونَ وَلَسْتُمْ بِآخِذِيهِ إِلَّا أَنْ تُغْمِضُوا فِيهِ

"Kendinizin ancak içiniz çekmeye çekmeye alabileceğiniz adi şeyleri hayır diye vermeye kalkışmayın"[39] ayetinde görüldüğü üzere mekrûh hükmü bir fiilin hoş görülmediği, onaylanmadığının açıkça belirtildiği ayetlerden de çıkarılmaktadır.

6.1.2.1.5. Mubâh (المباح)

Mubâh Şâri'in mükellefi yapıp yapmama arasında serbest bıraktığı fiillerdir. Helâl ve câiz kavramları da mubâh anlamında kullanılmaktadır. Mubâhın doğrudan bir fiili emretmemesi ya da yasaklamaması, varlığı ve yokluğunun bir olması ve failinin ne övülüp ne yerilmesi onun hüküm olmadığı anlamına gelmemektedir. Mükellefin söz konusu iki şey arasında yapıp yapmama serbestiyeti o konu hakkındaki şer'î hükmü ifade etmektedir. Bu anlamda mubâh, el-Ka'bî gibi bazı mutezile mezhebi mensuplarının iddia ettiği gibi şer'î anlamda bir hükümden yoksunluk durumu değildir. Nitekim tüm mezhepler mubâhı teklîfî hükmün beş çeşidinden biri olarak kabul etmiştir.[40]

Mubâhlık hali genel değildir; özel haller ve şartlara bağlıdır. Bir diğer ifadeyle mubâhlık, bir şeyin vakit ve çeşidini belirleme imkânı bakımındandır. Bundan dolayı, bazı özel hal ve şartlarda mubâh olanı toptan terk etmek veya sürekli yapmak uygun değildir.[41] Mesela, yemek vaktini ve çeşidini seçmek mubahtır. Fakat yemek yemenin kendisi zaruridir. Dolayısıyla tamamen terkedilemez. Aynı şekilde kişi şeriata aykırı olmayacak şekilde eğlenebilir; fakat vaktinin tamamını eğlence ile geçiremez.

Mubâh hükmü çeşitli kelime, cümle ve siygaları içeren farklı nasslar ile sabit olmuştur.

أُحِلَّ لَكُمُ الطَّيِّبَاتُ

---

[39] Bakara 2/267.

[40] Wael B. Hallaq (1997), **A History of Islamic Legal Theories: An Introduction to Sunni Usûl al-Fiqh,** USA; New York: Cambridge University Press, s. 41.

[41] Ebu Zehra, 1986, 47.

Scanned with CamScanner

"*Bugün size iyi ve temiz nimetler helal kılınmıştır*"[42] ayetinde görüldüğü üzere bir şeyin helâl olduğunu açıkça ifade eden kelime ve cümleler ile mubâh hükmü sabit olur.

وَإِذَا حَلَلْتُمْ فَاصْطَادُوا

"*İhramdan çıktığınız zaman (isterseniz) avlanın*"[43] ayetinde görüldüğü üzere emir siygası ile ibâha kastedildiğine dair bir karînenin bulunması durumunda mubâh hükmü sabit olur.

وَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ فِيمَا عَرَّضْتُمْ بِهِ مِنْ خِطْبَةِ النِّسَاءِ

"*(İddet beklemekte olan) kadınlara kendileri ile evlenmek istediğinizi üstü kapalı olarak anlatmanızda sizin için bir günah yoktur*"[44] ayetinde olduğu üzere bir şeyde günah ve sorumluluk olmadığını ifade eden nass ile mubâh hükmü sabit olur.

فَمَنِ اضْطُرَّ غَيْرَ بَاغٍ وَلَا عَادٍ فَلَا إِثْمَ عَلَيْهِ

"*Ama kim mecbur olur da istismar etmeksizin ve zaruret ölçüsünü aşmaksızın yemek zorunda kalırsa, ona günah yoktur*"[45] ayetinden normalde yasak olan fiillerin zarûret durumunda mubâh olacağı hükmü sabit olur.

Bunlar dışında harâm olduğuna dair herhangi bir delil bulunmayan her şey mubâhtır. Çünkü İslam hukuk usûlünde prensib olarak "Eşyada alsolan ibâhadır."

6.1.2.2. Fer'î Hükümler: Vaz'î Hükümler (الحكم الوضعي)

6.1.2.2.1. Sebep (السبب)

Sözlükte "yol, ip, kendisiyle herhangi bir maksada ulaşılan vasıta; şefaatçi" anlamlarına gelen sebeb, fıkıh usulü terimi olarak Şâri'in varlığını hükmün varlığına ve yokluğunu hükmün yokluğuna alâmet kıldığı

[42] Mâide 5/5.
[43] Mâide 5/2.
[44] Bakara 2/235.
[45] Bakara 2/173.

Scanned with CamScanner

durumu/niteliği ifade eder.[46] Sebep Şâri' tarafından teklîfî hükmün varlığı için bir işaret olarak belirtilen sabit ve açık bir şeydir. Burada dikkati çeken husus sebebin ancak Şâri' tarafından belirtilmiş olduğudur. Bir diğer husus ise sebeplerin teklîfî hükümlerin varlığına müessir değil, onların ortaya çıkması için birer işaret olduğudur.[47]

Sebep *mükellefin fiili olan sebep* ve *mükellefin fiili olmayan sebep* olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Namaz için vakit, zekat için nisab, oruç için Ramazan ayı ve hac için Kâbe gibi Şâri'in hükümlerin varlığı için birer işaret kıldıkları, mükellefin fiillerinden olmayan sebeplerdir. Mirasçı olmanın sebebi olan ölüm ve akrabalık da aynı şekildedir. Öte yandan Şâri' bazı hükümleri mükellefin fiilleri üzerine bina etmiştir. Mesela yolculuk hali orucu bozmanın, alım-satım akdi bir malı mülkiyetine geçirmenin, nikah akdi cinsi münasebetin helal olmasının ve hırsızlık suçu bu suçun cezasının uygulanmasının sebepleridir.

Hukuki olarak bir şeyin sebep olabilmesi için rükün ve şartlarının yerine gelmesi ayrıca herhangi bir mâninin de bulunmaması gerekmektedir. Eğer bu şekilde yerine getirilmişse, mükellef bu sebebin sonucunu kastetmemiş olsa dahi sonuç bu sebebe bağlanmaktadır. Çünkü sonuçların sebeplere bağlanması Şâri'in hükmüdür. Mesela bir nikah akdi yapıldığında taraflardan biri istememiş olsa dahi karı-koca ilişkisi yaşamaları helâl olmaktadır. Aynı şekilde bir alım-satım akdi neticesinde alıcı istememiş olsa da malın mülkiyeti ona nakledilmektedir.

Bazı usûlcülere göre sebep ve illet (العلة) aynı anlama gelir, bazılarına göre ise ikisi arasında fark vardır. Fakat ittifakla benimsenen husus her ikisinin de hükmün varlığını gösteren bir işaret olduğudur. Her iki kavram arasında ayrım yapanlara göre sebep, hüküm ile arasında açık bir uygunluk ilişkisi olmayan şeydir. O sadece hükme götüren bir yol ve vasıtadır. Vakit namazın vâcib olması için gereklidir. Nitekim Allah (c.c.) "*Gündüzün güneşin gün ortasını aşmasından gecenin karanlığına kadar namaz kıl*"[48] buyurmaktadır. Fakat insan aklı belirtilen bu vakitler ile namazın emredilmesinin arasındaki bağlantıyı kavrayamaz. Aynı şekilde orucun neden Ramazan ayının girmesiyle vâcip olduğu da akıl tarafından kavranamaz.

---

[46] İbrahim Kâfi Dönmez (2009) "*Sebep*", **DİA**, cilt 36, s. 244.

[47] Gazâlî, 1997, 177-78.

[48] İsrâ 17/78.

Scanned with CamScanner

Usûlcüler tarafından "münasip ve müessir bir vasıf" olarak tanımlanan illetin ise hüküm ile açık bir uygunluk ilişkisi vardır.[49] İllet hükümde etkin bir rol oynar. Bu sebeple illetlere "menât-ı hüküm" de denmektedir.[50] Mesela içkinin sarhoş edicilik (*iskâr*) özelliği ile harâm kılınışı arasında bir ilişki vardır. Çünkü sarhoşluk hali akli dengenin kaybına yol açmaktadır. Bu anlamda harâm hükmü insanların akıl sağlığını korumaya yöneliktir. Benzer şekilde yolculuk orucu bozmanın cevazına bir illettir; sebep değildir. Çünkü burada da hüküm ile yolculuk hali arasında akılla kavranabilen bir ilişki vardır. Nitekim ayette "*Kim de hasta veya yolcu olursa, başka günlerden sayısınca tutar. Allah sizin için kolaylık istiyor güçlük çekmenizi istemiyor*"[51] buyurulmakta ve yolculuk halindeki zorluk ve sıkıntıya dikkat çekilmektedir.

6.1.2.2.2. Şart (الشرط) ve Rükün (الركن)

Şart, hükmün varlığının kendisine dayandığı, bulunmaması durumunda hükmün de bulunmadığı şeydir. Fakat şartın bulunması hükmün bulunmasını gerektirmez. Şartın sebepten ayrıldığı nokta da budur. Mesela abdest namaz için şarttır, abdestsiz namaz sahih değildir. Fakat abdestli olmak her zaman namazın vücûbunu gerektirmez. Namazın vücûbu için vaktin girmesi gereklidir.

Şart ile birlikte ele alınabilecek diğer bir kavram da rükündür. Rükün ve şart hükmün varlığı için gerekli olmaları sebebiyle benzerlik göstermektedir. Fakat şart hükmün yapısından bir unsur teşkil etmezken, rükün onun yapısından bir parça teşkil eder. Mesela nikah, bey', icâre gibi akitlerin rüknü icâb ve kabuldür. İcap ve kabul olmaksızın bu akitlerin varlığı mümkün değildir. Aynı şekilde kıyâm, kıraat, rükû ve sücûd namazın rükünlerindendir. Bunlardan biri bulunmadığı takdirde namaz sahih olmaz.

Şart "*sebebin şartı*" ve "*hükmün şartı*" olmak üzere iki çeşide ayrılmaktadır. Şart sebebi tamamlayan ve onun sebebiyet manasını kuvvetlendiren bir nitelikte olabilir. Mesela nisab zekâtın vücûbu için bir sebeptir. Nisap tamam olduktan sonra üzerinden bir yıl geçmesi ise bu sebebi tamamlayan bir şarttır. Benzer şekilde zina suçu recm cezasının sebebidir. Fakat recm cezasının uygulanabilmesi için failin muhsân olması

---

[49] Ebu Zehra, 1986, 56.

[50] Atar, 2008, 134.

[51] Bakara 2/185.

Scanned with CamScanner

gerekir. İşte bu muhsân olma şartı, sebebi tamamlayan bir şart olmaktadır. Akrabalık veya evlilik bağı mirasçılık hükmü için bir sebeptir. Bu bireyler arasında din birliğinin olması zarureti ise bu sebebi tamamlayan bir şarttır. Şart aynı zamanda hükmün rüknü ve mahiyetini kuvvetlendiren türden de olabilir. Mesela kısasta katil ile maktül arasında eşitlik bulunması şartı bu şekildedir. Çünkü kısasın temeli ceza ile suç arasındaki eşitliğe dayanmaktadır. Nikah akdinde aranan şahit şartı da hükmün şartıdır ve akdin sahîh olması için gereklidir.

Esasında şer'î hükmü ilgilendiren hakiki anlamda bir şart olmasa da literatürde insanların yaptığı hukuki işlemler ile alakalı olarak ileri sürdüğü kayıtlar da şart olarak isimlendirilmiştir. *Ca'lî şart* olarak adlandırılan bu kayıtlar kendi içerisinde *talikî* ve *takyîdî* olmak üzere ikiye ayrılmaktadır.[52] Mesela erkeğin karısına "falan yere gidersen boşsun" demesi gibi kişinin yaptığı bir hukuki işlemi bir durumun meydana gelmesine bağlamasına talikî şart denmektedir. Öte yandan erkeğin karısını belli bir şehrin dışına çıkarmamak kaydı ile yaptığı nikah gibi hukuki işlem sırasında ileri sürülen sınırlandırıcı şartlara da takyîdî şart denmektedir.

6.1.2.2.3. Mâni' (المانع)

Varlığı hükmün ortaya çıkmasına veya sebebin gerçekleşmesine engel teşkil şey; Şâtıbî'nin ifadesiyle bir başka sebeptir.[53] *Hükmün mâni'i* ve *sebebin mâni'i* olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Şartların bulunduğu ve sebebin gerçekleştiği bir durumda eğer varlığı sebebe hüküm bağlanmasına engel teşkil ediyorsa buna hükmün mâni'i denir. Mesela namazın sebebi olan vakit bulunsa, hayız ve nifas halinin varlığı hükmün doğmasına mâni' olmaktadır. Benzer şekilde şüphenin had cezasının uygulanmasına, babalığın da kısas cezasının uygulanmasına engel olması bu şekildedir. Eğer varlığı sebebin gerçekleşmesini engelliyor ise buna sebebin mâni'i denir. Aslında bu durumda sebebin şartlarından birinin yerine gelmemesi söz konusudur. Mesela nisap miktarı mala sahip olan birinin, nisap miktarı ya da onun bir kısmı kadar borcu varsa zengin sayılmaz ve zekât ona vâcip olmaz. Burada borç, nisabı etkileyerek borcu ortadan kaldıran bir başka sebep olmaktadır.

---

[52] Atar, 2008, 138.

[53] Şâtıbî, 1997, 445.

Scanned with CamScanner

6.1.2.2.4. Azîmet (العزيمة) ve Ruhsat (الرخصة)

Talebin umumi olup olmaması açısından teklîfî hüküm azîmet ve ruhsat olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Usûlcüler tarafından "ilk olarak meşrû kılınan ve yapılmasının sebebi arızî olmayan teklîf" şeklinde tarif edilen azîmet, her mükellefin uymak zorunda olduğu asıl ve genel hükümdür. Mesela namaz, oruç, zekât, hac gibi her Müslümanın mükellef olduğu ibadetler bu şekildedir. Aynı şekilde şarap içme, domuz eti yeme, zina etme, haksız yere adam öldürme gibi harâmlar da tüm mükellefler için her durumda bağlayıcı olan genel ve temel hükümlerdir. Sözlükte "kolaylık" anlamına gelen ve usûlcüler tarafından "asıl hükmü yerine getirmemeyi caiz kılan bir sebep dolayısıyla meşrû olan ikinci bir teklif" şeklinde tarif edilen ruhsat ise asıl hükmü yerine getirmenin imkânsız olduğu durumda gelen geçici hükümdür.[54] Özür, ihtiyaç ve zaruret durumları bu geçici hüküm için bir sebep olmaktadır.

Aralarındaki bu ilişki dolayısıyla ruhsatın azîmetin içeriğine göre şekilleneceği açıktır. Eğer azîmet hükmü, bir şeyin terkedilmesini içeriyorsa bu durumda ruhsat onu "yapma ruhsatı" olacaktır. Buna "haramı işleme ruhsatı" da denir.[55] Bir diğer ifadeyle, o fiilin yapılması zaruret, ihtiyaç ve güçlük sebebiyle mubâh veya vâcib hale gelmektedir. Eğer azîmet hükmü bir şeyin yapılmasını emrediyorsa bu durumda ruhsat onu "terk etme ruhsatı" olacaktır. Mesela Ramazan ayında hasta ve yolcuların oruç tutmaması buna örnek olabilir. Nitekim Allah (c.c.) "*İçinizden hasta veya yolcu olan, başka günlerden sayısınca tutar. Orucu tutmakta zorlananlar için bir yoksulun (günlük) yiyeceği kadar fidye yeterlidir*"[56] buyurmuştur. Aynı şekilde yolculuk halinde namazların kısaltılması da "*Yeryüzünde sefere çıktığınız zaman kafirlerin sizi gafil avlamalarından korkarsanız namazı kısaltmanızda size bir günah yoktur*"[57] ayetine dayanan bir vâcibi terk etme ruhsatıdır.

Bazı durumlarda mükellef, azîmet ve ruhsat arasında muhayyer kalırken bazı durumlarda mükellefin tercih hakkı yoktur; ruhsat hükme uymak zorundadır. Burada belirleyici olan husus azîmete göre

---

[54] Ebu Zehra, 1986, 49.

[55] Zekiyüddin Şâban (2018), **İslâm Hukuk İlminin Esasları**, terc. İbrahim Kâfi Dönmez, 30. Baskı, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfi Yayınları, s. 336.

[56] Bakara 2/184.

[57] Nisâ 4/101.

Scanned with CamScanner

davrandığında kişiye ayrıca bir zararın gelip gelmeyeceğidir. Azîmete göre davrandığında kendisine bir zarar gelecekse ruhsata uyması vâcip, aksi durumda mubâh olur. Fakat bu kuralın istisnaları da vardır. Mesela, ölüm tehdidi altında imanı inkâr etmek durumunda kalan kişi azîmete de ruhsata da uyulabilir. Kişinin burada kalben inanması şartıyla, diliyle imanını inkâr etmesi mubâhtır. Nitekim ayette "*Kim iman ettikten sonra Allah'ı inkâra saparsa –kalbi imanla dolu olduğu halde baskı altında kalanın durumu müstesna olmak üzere- kim kalbini inkâra açarsa işte Allah'ın gazabı bunlaradır; bunlar için çok büyük bir azap vardır*"[58] buyurulmaktadır. Hz. Peygamber'in sünnetinden de bu konuda delil bulmak mümkündür. Müşriklerin işkencesine maruz kalan ve ancak onların istediklerini söylediğinde serbest bırakılan Ammâr b. Yasîr, Hz. Peygamber'e gelip kendisine hakaret edip, müşriklerin ilahlarını övmedikçe serbest bırakılmadığını üzülerek belirttiğinde Hz. Peygamber, eğer bu durum tekrarlanırsa kalbi imanla dolu olduğu halde aynı şeyi yapmasını söylemiştir. Fakat kişi bu durumda azîmet hükmüne uyarak imanını inkâr etmeyip öldürülürse de şehit olur. Aynı şekilde bir başkasının malını yemek harâmdır. Fakat ölmeyecek kadar bir başkasının malından yemek ise mubâhtır. Bir kimse bu ruhsatı kullanmayıp azîmet hükme uyar ve açlıktan ölürse de günahkâr olmaz. Diğer taraftan açlık veya susuzluk sebebiyle ölmek üzere olan kişinin domuz eti yemesi veya şarap içmesi mubâh değil, artık vâcip olur. Canın korunması esas olduğundan burada azîmet hükmünü terk etmek ve ruhsat hükme uymak gerekir. Nitekim Allah (c.c.) "*Kendi ellerinizle kendinizi tehlikeye atmayın*"[59], "*Ve kendinizi öldürmeyin. Şüphesiz Allah size karşı çok merhametlidir*"[60] buyurmaktadır.

Haramı işleme ve vâcibi terk etme ruhsatları dışında iki tür ruhsattan daha bahsetmek mümkündür. Birincisi "genel kurala aykırı bazı hukuki işlemleri yapabilme ruhsatı"dır. Teknik olarak selem (peşin para karşılığında malın ileride teslim edilmek üzere satılması) ve istisnâ (sipariş yolu ile alım-satım) sözleşmeleri akid esnasında mevcut olmayan bir malın satımı olmaları sebebiyle câiz değildir. Fakat Şâri' insanların ihtiyacı sebebiyle bunları genel kurallardan ayrı tutarak câiz kılmıştır. Bu hukuki işlemleri yapabilme ruhsatı can tehlikesi olmadığı sürece mubâhtır. Eğer bu ruhsatın terkedilmesi durumunda cana tehlike gelmesi söz

[58] Nahl 16/106.

[59] Bakara 2/195.

[60] Nisâ 4/29.

Scanned with CamScanner

konusu ise vâcip olur. İkincisi "Önceki semavî dinlerin mevcut ağır hükümlerini kaldıran ruhsat"dır. Bu ruhsat türü hakiki anlamda bir ruhsat değildir.[61]

6.1.2.2.5. Sıhhat (الصحة) – Fesâd (الفساد) – Butlân (البطلان)

Mükellefin fillerinin geçerliliği açısından hükümler, gerekli rükün ve şartları taşıyıp taşımamalarına göre sıhhat, fesâd ve butlân olmak üzere üçe ayrılmaktadır. Mükellefin yaptığı fiil gerekli rükün ve şartları taşıyorsa bu fiil sahîh (الصحيح); herhangi bir rüknün eksik olması durumunda bâtıl (الباطل); herhangi bir vasfının yani şartının eksik olması durumunda ise fâsid (الفاسد) olarak nitelenmektedir.[62] Bu taksim Hanefiler tarafından hukuki işlemleri içeren muamelat alanı için benimsenmektedir. Cumhur ise fiilin şart ve rükünlerinde bulunan eksiklikler için fâsid ve bâtılı aynı anlamda ve hem ibadât hem de muamelât alanı için kullanmaktadır. Hanefiler de ibadetler konusunda cumhur ile ittifak halindedir.

Hanefilerin yaptığı bu ayrımın pratik sonucu hukuki işlemlerde bâtıla hiçbir hukuki sonuç bağlanamaması ve tamamen geçersiz olması, fâsidin ise bazı hukuki sonuçlar doğurması noktasında kendini göstermektedir. Mesela bir alım-satım akdinde akdin konusunun mevcut olmaması akdi bâtıl kılarken, bedelin miktarının net olmaması akdi fâsid hale getirir. Bedelin daha sonra belirlenmesi durumunda böyle bir akit geçerli hale gelebilir.

6.2. *el-Hâkim:* Hüküm Koyma Yetkisinin Sahibi (الحاكم)

Âlimler hukukunun kaynağının ve hüküm koyma yetkisinin sahibinin Allah olduğu hususunda ittifak (icmâ') etmiştir.[63] Bu anlamda Allah için hükmün vâzı'ı, Şâri' kavramları da kullanılmaktadır. "*Hüküm yalnızca Allah'a aittir*", "*Kim Allah'ın indirdiği ile hükmetmezse işte onlar*

---

[61] Şâban, 2018, 339-41.

[62] Gazâlî, 1997, 178-79.

[63] Modern hukukta da hukukun temeli ve kaynağı hakkında çeşitli teoriler ileri sürülmüştür. Tanrısal irade, kişisel irade ve genel irade gibi hukukun kaynağını belli bir iradeye bağlayan teoriler olduğu gibi onu doğal/tabiî hukuk ve tarihsel hukuk kuramları gibi irade dışı sayan teoriler ve dahi bunları da reddeden positivist teoriler mevcuttur. Detaylı bilgi için bkz. Necip Bilge (2005), **Hukuk Başlangıcı: Hukukun Temel Kavram ve Kurumları**, 20. Bası, Ankara: Turhan Kitabevi, s. 179-87.

Scanned with CamScanner

fasıkların kendileridir", "*Aralarında Allah'ın indirdiği ile hükmet, onların arzularına uyma*" ve "*Allah hüküm verenlerin en adili değil midir?*"[64] ayetleri bu konuda delil olmakta ve Allah'ın hüküm koyma yetkisinin tek sahibi olduğunu ifade etmektedir. Bu bağlamda Hz. Peygamber'in vazifesi Allah'ın hükümlerini tebliğ etmek ve açıklamaktır. Teşrî faaliyetleri kapsamında Hz. Peygamber için de mecazen Şârî' kavramı kullanılmıştır.[65] Fakat Hz. Peygamber'in gerçek anlamda bağımsız olarak hüküm koyma yetkisi yoktur. Hz. Peygamber'in bu faaliyeti içerik olarak Allah'ın helal kıldığını helal, haram kıldığını haram kılma şeklindedir. Yetki açısından ise Allah'ın iradesine bağlı ve O'nun gözetimindedir. Nitekim Allah (c.c.) "*[O], kişisel arzularına göre de konuşmamaktadır. O, kendisine indirilmiş vahiyden başka bir şey değildir*"[66] buyurmaktadır.

Şâri' bu hükümleri koymasaydı ya da peygamberi vasıtasıyla kullarına bildirmeseydi, insan aklı bu hükümleri yine koyabilir miydi? Bir başka ifadeyle, akıl hüküm kaynağı yani hâkim olabilir mi? Aklın şer'î hükümlerde herhangi bir rolünün olup olmadığı alimler tarafından oldukça tartışılmış bir konudur. Bu husus literatürde iyilik (hüsn) ve kötülüğü (kubh) yani bir şeyin güzellik veya çirkinliğini ilahi bir yönlendirme olmadan aklın bilip bilemeyeceği, *hüsün kubuh meselesi* (الحسن والقبح), olarak ele alınmaktadır.[67] Hüsun ve kubuhun akli mi yoksa şer'î mi olduğu hususunda mezheplerin temsil ettiği üç görüş öne çıkmaktadır.[68]

Mutezile mezhebi mensuplarına göre hüsün ve kubuh aklidir; şer'î değildir. Çünkü güzellik ve çirkinlik izafi değildir; eşyanın aslındadır. Güzel, güzel olduğu için emredilmiş; çirkin de kötü olduğu için yasaklanmıştır. İnsan aklı,Allah emretmeden de eşyanın güzellik ve çirkinliğini

---

[64] En'âm 6/57, Mâide 5/47, 49, Tîn 95/8.

[65] Ahmet Akgündüz (1997), "*Hâkim*" **DİA**, c.15, s. 183.

[66] Necm 53/3-4.

[67] Terminolojileri farklı olsa da hüsün-kubuh meselesinde Müslüman hukukçular tarafından tartışılan hususlar modern hukukçular tarafından da ele alınmıştır. Bir diğer ifadeyle, İslam hukuku açısından vahiy olmadan insan aklı Allah'ın hukukunu keşfedebilir mi sorusu modern hukukta müspet/pozitif hukuk karşısında doğal/tabiî hukuku (natural law) ilgilendiren bir alan olarak karşımıza çıkmaktadır. Detaylı bilgi için bknz. John Austin (1869), **Lectures on Jurisprudence**, Vol:1, 3. Baskı, London: Spottiswoode and Co., s. 106-107; H.L.A. Hart (2012), **The Concept of Law**, 3. Baskı, UK: Oxford University of Press, s. 186.

[68] Bu görüşlerin detayları için bknz. Hüsrev, 1967, 216-229; Ebu Zehra, 1986, 64-8.

Scanned with CamScanner

anlar. Aklın güzel dediği şey Allah katında da güzeldir. Allah da güzel olduğu için emretmiş ve çirkin olduğu için yasaklamıştır. Yani akıl hüküm kaynağı olabilir. Fakat bu şer'î hükümleri vaz eden anlamındaki hüküm kaynağı, hâkim demek değildir. Nitekim Mutezililer bu anlamda hüküm koyma yetkisinin tek sahibinin Allah olduğunu kabul etmektedir. Mutezililer burada aklın iyi ve kötüyü yani hükümleri idrak edebilmesini kastetmektedir.

Mutezililerin görüşünün tam tersi olarak, Eş'arilere göre hüsün ve kubuh şer'îdir; akli değildir. Çünkü güzellik ve çirkinlik eşyanın aslından değildir; Allah'ın onlara verdiği vasıf sebebiyledir. Akıl bu konuda hüküm kaynağı olamaz. Allah güzeli emrettikten sonra insanlar ondaki güzellik vasfını, kötüyü yasakladıktan sonra ondaki çirkinlik vasfını anlayabilirler. Yani güzel Allah emrettiği için güzel, çirkin de Allah yasakladığı için çirkindir. Akıl ancak Allah'ın bu hitabında hükmü anlamak için bir vasıta olabilir. Buna göre namaz, oruç, zekat, bey', rehin gibi işlemler Şâri' tarafından emredildiği ya da izin verildiği için iyi; içki içme, haksız yere birini öldürme, zina etme, haksız yere başkasının malını yeme gibi fiiller Şâri' tarafından yasaklandığı için kötüdür.

Bundan önceki iki uç görüşün ortası sayılabilecek görüş Maturidiler tarafından benimsenmiştir. Çünkü onlara göre hüsün ve kubuh aklidir, fakat hüküm şer'îdir. Yani akıl güzelliği ve çirkinliği anlayabilir ancak hükümde bulunamaz. Dolayısıyla Maturidiler için de akıl hüküm kaynağı olamaz. Onlara göre güzellik ve çirkinlik vasıfları Allah emretmeden önce fiillerde bulunur. Fakat bu konuda hâkim olan akıl değil, dindir. Çünkü güzel olan bir şeyden dolayı Allah'ın ahirette mükafatlandıracağına akıl hükmedemez. Allah'ın emrettiği her şey güzeldir. Çünkü O hiçbir zaman kötü bir şeyin yapılmasını emretmez.

Bu görüş farklılığın pratik sonucu kendilerine peygamber gönderilmeyen insanların (fetret ehli) ya da dinin tebliği ulaşmayan insanların dünyevi ve uhrevi sorumluluklarının olup olmadığı hususunda kendisini göstermektedir. Hüsün ve kubuhun akli olduğunu savunan Mutezile mezhebine göre, bu insanlar bizatihi iyi olan şeyleri yapmakla, kötü olanlardan da kaçınmakla mükelleftirler. Mesela yalan söylemeleri haram, sözlerinde durmaları vâciptir. Ahirette yaptıkları zulümlerden dolayı ceza, adil davranışlarından dolayı da mükafat göreceklerdir. Hüsun ve kubuhun şer'î olduğunu savunan Eş'arilere göre bu insanlar iyi ve kötüyü bulmakla mükellef değillerdir. Dolayısıyla ahirette sorumlu tutulmaz, iyi

Scanned with CamScanner

fiillerinden dolayı mükafat, kötü fillerinden dolayı cezalandırılmazlar. *"Biz bir resul göndermedikçe azap da etmeyiz"*[69] ayeti Eş'arilerin bu konudaki delillerindendir. Aklın fiillerin iyi ve kötü vasıflarını anlayabileceğini fakat hüküm için Allah'ın emrinin gelmesi gerektiğini savunan Maturidilere göre şeriat gelmedikçe insanlar sorumlu tutulamazlar. Akıl nass olmadan tek başına hüküm koyamaz ve mükellefiyet oluşturamaz. Şeriat gelip hüküm koyduktan sonra insanlar yaptıkları iyi şeylerin mükafatını, kötü şeylerin cezasını ahirette göreceklerdir. Maturidiler bu hususta Allah'a imanı istisna etmektedir. Fetret ehli de kendisine dinin tebliği ulaşmamış insanlar da Allah'ın varlığına inanmak zorundadır ve bu konuda ahirette sorumlu tutulacaklardır.

6.3. *el-Mahkûm Fîh:* Hükme Konu Olan Filler (المحكوم فيه)

Hükmün konusu da diyebileceğimiz *el-mahkûm fih* mükellefin hükme konu olan fiillerini ifade eder. Buna *el-mahkûm bîh* de denmektedir.

Literatürde bu konu "teklifin şartları" ve "fiilin özellikleri" olmak üzere iki açıdan tartışılmıştır. Teklîfin yani fiille mükellef tutulmanın fiil açısından başlıca iki şartı vardır. Öncelikle mükellefin sorumlu tutulduğu fiili tam olarak bilmesi gerekir. Gerçekte bilmesi ya da bilme imkanının olması buna dahildir. Genellikle Darulislam'da bulunmakla bilme imkanına sahip olunduğu kabul edilmektedir.[70] Kur'an-ı Kerim'de manası açık olan ayetler olduğu gibi kapalı olan mücmel ayetler de vardır. Mesela namazı, haccı, zekatı ve orucu emreden ayetlerde, mükellefin bunları nasıl ifâ edeceği açıklanmamıştır. Bu fiillerin mahiyeti, rükünleri, şartları ve nasıl gerçekleştirileceklerine dair bir açıklama olmadan mükellef bunlarla sorumlu tutulamaz. Mükellef için zaruri olan bu açıklama Hz. Peygamber tarafından yapılmıştır.

İkinci olarak, mükellefin sorumlu tutulduğu fiile gücünün yetmesi, fiilin imkansız olmaması gerekir. Usûlcüler insanın "teklîfû mâlâ yutâk" yani kudreti üstünde bir şeyle mükellef tutulamayacağı hususunda ittifak etmiştir. *"Allah hiçbir kimseyi, gücünün yetmediği bir şeyle yükümlü kılmaz"*[71] ve *"Allah kimseyi kendi verdiğinden fazlasıyla yükümlü*

---

[69] İsrâ 17/15.

[70] Şâban, 2018, 366.

[71] Bakara 2/286.

Scanned with CamScanner

tutmaz"[72] ayetlerine dayanarak mükellefin teklîf edilen fiili yapacak kudrette olması şartı aranmaktadır. Bu bağlamda insan iradesinin dışında kalan ve doğal olarak içten gelen yeme-içme arzusu, sevgi, kaygı, kızma, üzüntü gibi duygu durumları ortaya çıkmaları bakımından teklîfe konu olmazlar.[73]

Bununla bağlantılı olarak mükellefin fiili yaparken ortaya çıkan meşakkatin teklîfe engel olup olmayacağı hususu da tartışılmıştır. Bu noktada insanın katlanabileceği ve katlandığında kendisine bir zarar dokunmayacak meşakkat ile insanın katlanamayacağı, katlandığı takdirde kendisine zarar verecek meşakkat şeklinde bir ayrıma gidilmiştir. İlk grup teklîfe engel değildir. Çünkü her işin belli ölçülerde güçlüğü bulunmaktadır. Fakat ikinci grup meşakkat teklîfe konu değildir. Çünkü hükümlerin amacı mükellefin hayatını zorlaştırmak değildir. Bu hususta "*Allah sizin için kolaylık istiyor güçlük çekmenizi istemiyor*"[74], "*Allah yükünüzü hafifletmek ister çünkü insan zayıf yaratılmıştır*"[75] ve "*Sizi O seçti ve size din konusunda hiçbir güçlük yüklemedi*"[76] ayetleri delil olarak zikredilebilir.

Fiilin taalluk ettiği haklar el-mahkûm fîh'in ikinci önemli konusudur. Çünkü fiilin mahiyeti, onun ilgili olduğu hak türü tarafından belirlenmektedir. Burada temel olarak Allah ve kul hakları karşımıza çıkmakla birlikte her ikisinin ayrıca ağır bastığı iki hak grubu daha vardır. Allah hakkı genel olarak toplumu ilgilendiren konulardaki hakları, bir diğer ifadeyle âmme menfaatini yani kamu hakkını ihtiva etmektedir.[77] Önemi sebebiyle bu haklar Allah'a nisbet edilmiştir. Nitekim bu haklar düşürülemez ya da affedilemez. Fakat Allah hakkı kamu hakkına indirgenmemelidir. Allah hakkı farklı fillerde ve çeşitli şekillerde bulunmaktadır.

---

[72] Talâk 65/7.

[73] Şâban, 2018, 367.

[74] Bakara 2/185.

[75] Nisâ 4/28.

[76] Hac 22/78.

[77] Detaylarda farklılıklar olmakla birlikte, modern hukukta da haklar *kamu hakları* ve *özel haklar* olmak üzere başlıca ikiye ayrılmaktadır. Kamu hakları bireylerin toplumla olan ilişkilerini düzenleyen kurallardan doğan haklarını ifade ederken, özel haklar bireylerin özel hukuk ilişkilerini düzenleyen kurallardan doğan haklarını ifade etmektedir. Detaylı bilgi için bkz. Bilge, 2005, 213-216.

Scanned with CamScanner

Hükmün ilgili olduğu her fiil belli bir hak ya da ağırlıklı olan bir hak kombinasyonu ile ilgili olmaktadır. Bu bağlamda şer'î hüküm ve bu hükümlerin bağlandığı filleri birlikte ele alan Serahsi ahkâmı dört hak türüne göre ayırmış ve şu şekilde gruplandırmıştır:[78]

▪ Sadece Allah hakkını ilgilendiren hükümler. Bunlar sekiz çeşittir:

– *Tamamen ibadet olanlar:* Allah'a iman, namaz, zekat, oruç, hac ve cihad gibi ibadetlerdir.

– *Tamemen ceza olanlar:* Hırsızlık, zina, şarap içmek, isyan, silahlı gasb ve soygun suçlarının cezası olan haddler bu gruptadır. Bunlar kamu menfaatini temin ettiklerinden dolayı affa ya da herhangi bir değişikliğe konu olamazlar.

– *Nâkıs cezalar:* Mesela katilin mûrisine mirasçı olamaması durumunda katil ayrıca bedeni veya özgürlüğünü kısıtlayan herhangi bir ceza almadığı için bu hüküm nâkıs ceza olmaktadır.

– *İbadet ve ceza arasında olanlar:* Bir kimsenin Ramazan orucunu mazereti olmaksızın bozması günahtır ve kefaret gerektirir. Bu da oruç tutmak, sadaka vermek ve köle azad etmek seçenekleri ile yerine getirilir. Yemin kefareti, zıhâr kefareti ve hata ile adam öldürme kefareti de bu grupta örnek olarak zikredilebilir. Bu kefaretler bir anlamda cezadır. Çünkü mükellefin hukuku aykırı filleri sebebiyle ortaya çıkmaktadır. Diğer taraftan ise ifâ edilmesi istenen fillerin niteliği sebebiyle ibadettir.

– *Mali sorumluk içeren ibadetler:* Mesela fıtır sadakası her ne kadar mükellef tarafından Allah'a yakınlaşmak için verilse de bu ibadette bir başkasını ilgilendiren mali bir yükümlülük de bulunmaktadır. Nitekim fıtır sadakası zekat verilebilecek kimselere verilmelidir.

– *İbadet içeren mali sorumluluklar:* Arazinin vergisi olarak alınan öşür aslında mali bir sorumluluktur. Fakat aynı zamanda öşür araziden elde edilen ürünün zekatı olması sebebiyle ibadet manası da içermektedir.

– *Ceza içeren mali sorumluluklar:* Toprak sahibi gayrimüslimlerden alınan harac bir bakıma cihada katılmamalarına karşılık bir cezadır. Diğer yandan sahip oldukları hukuki korumaya karşılık mali bir bedel olarak alınmakta ve bu vergi kamu menfaatinin temininde kullanılmaktadır.

---

[78] Ebû Bekr Şemsüleimme Muhammed b. Ahmed b. Sehl Serahsî (1997), **Usulü's-Serahsî**, thk. Refik Acem, Beyrut: Daru'l-Marife, cilt 2, s. 267-73.

Scanned with CamScanner

– *Bağımsız olarak var olan haklar:* Bir kimse kendisine düşen ganimetin veya çıkardığı madenin ya da definenin beşte birini (*humş*) Allah hakkı olarak vermek zorundadır. Bu haklar daha önceden kişinin zimmetinde sabit olmaması sebebiyle bu grupta yer alırlar.

- Allah ve kul hakkının birlikte bulunduğu fakat Allah hakkının baskın olduğu hükümler. Zina iftirasında bulunmanın cezası olan kazif burada örnek gösterilebilir. Bu hüküm Hanefî mezhebine göredir. Nitekim Şâfii mezhebine göre kazif cezası tamamen kul hakkıdır. Zira zina iftirası namusu, şerefi ve nesebi ilgilendiren bir suçtur. Bu sebeple hem bireyin hem de toplumun menfaatini yakından ilgilendirmektedir. Cezanın uygulanması toplumsal huzur, güven ve emniyetin sağlanmasına, toplumun bu tür suçlardan sakınmasına hizmet eder. Aynı zamanda kazif cezası mağdurun suçsuzluğunu ortaya koyarak bireyin menfaatini de temin etmektedir. Fakat Allah hakkı ağır bastığından dolayı bireylerin bu cezayı affetmesi mümkün değildir.

- Allah ve kul hakkının birlikte bulunduğu fakat kul hakkının baskın olduğu hükümler. Kasten adam öldürme ve organ kaybına sebep olan yaralama suçuna karşılık uygulanan kısas cezası mağdurun ve varislerinin haklarını koruması, kin duygusunu gidererek onları iç huzura kavuşturması sebebiyle kul hakkını; toplumda can güvenliğinin sağlanmasına hizmet etmesi sebebiyle de Allah hakkını ihtiva etmektedir. Fakat kul hakkı ağır bastığından dolayı mağdur ya da mirasçıları isterlerse bir bedel karşılığında isterlerse karşılıksız olarak hükmün uygulanmasını isteme haklarından vazgeçebilirler. Ancak bu durumda hâkim Allah hakkını temsilen tazir cezası verebilir.

- Sadece kul hakkını ilgilendiren hükümler. Bu haklar kişinin menfaat ve maslahatını ifade etmektedir. Diyet, itlaf edilen veya gasb edilen malın bedelini isteme hakkı gibi mali hakları ilgilendiren hükümler bu grupta yer alır. Kişi bu haklar konusunda tasarruf yetkisine sahiptir. İsterse bir bedel karşılığında isterse tamamen karşılıksız olarak hakkından vazgeçebilir.

Bu taksim genel olarak tüm Hanefi fakihler tarafından benimsenmiştir.[79]

---

[79] Sadrüşşerîa bu grupları daha detaylı bir şekilde incelemiştir. Bkz. Ubeydullah b. Mes'ud b. Mahmud el-Mahbubi Sadrüşşerîa (t.y.), **et-Tavzîh Şerhi't-Tenkîh**, Beyrut: Dâru'l-Erkam, cilt 2, s. 325-337.

Scanned with CamScanner

Yararlanılan Kaynaklar

Akgündüz, Ahmet (1997), *"Hâkim"* **DİA**, c.15, s. 182-3.

Atar, Fahrettin (2008), **Fıkıh Usûlü**, 7. Basım, İstanbul: M.Ü. İlâhiyat Fakültesi Vakfı Yayınları.

Austin, John (1869), **Lectures on Jurisprudenc Beyânûnî e**, Vol:1, 3. Baskı, London: Spottiswoode and Co.

Beyânûnî, Muhammed Ebü'l-Feth (1998), "*Hüküm*", **DİA,** cilt 18, s. 466-68.

Bilge, Necip (2005), **Hukuk Başlangıcı: Hukukun Temel Kavram ve Kurumları**, 20. Bası, Ankara: Turhan Kitabevi.

Dönmez, İbrahim Kâfi (2009), "*Sebep*", **DİA**, cilt 36, s. 244-248.

Ebu Zehra, Muhammed (1986), **İslâm Hukuku Metodolojisi (fıkıh Usûlü)**, çev. Abdülkadir Şener, 4. Basım, Ankara: Fecr Yayınları.

Gazâlî, Ebu Hamid b. Muhammed (1997), **el-Mustasfâ min İlmi'l-Usûl,** thk. Muhammed Süleyman el-Aşkar, Beyrut: Müessesetü'r-Risale, cilt 1.

Hallaq, Wael B. (1997), **A History of Islamic Legal Theories: An Introduction to Sunni Usûl al-Fiqh,** USA; New York: Cambridge University Press.

Hart, H.L.A. (2012), **The Concept of Law**, 3. Baskı, UK: Oxford University of Press.

Molla Hüsrev (1967), **Mir'âtü'l-Usûl Şerh-i Mirkâti'l-Vüsûl,** İstanbul: Ahmet Sait Matbaası, cilt 2.

Kamali, Mohammad Hashim (2003), **Principles of Islamic Jurisprudence,** 3. Baskı, UK; Cambridge: The Islamic Texts Society.

Nyazee, Imran Ahsan Khan (2002), **Theories of Islamic Law: The Methodology of Ijtihâd**, Kuala Lumpur: Islamic Book Trust.

Sadrüşşerîa, Ubeydullah b. Mes'ud b. Mahmud el-Mahbubi (t.y.), **et-Tavzîh Şerhi't-Tenkîh,** Beyrut: Dâru'l-Erkam, cilt 2.

Scanned with CamScanner

Serahsî, Ebû Bekr Şemsüleimme Muhammed b. Ahmed b. Sehl (1997), **Usulü's-Serahsî,** thk. Refik Acem, Beyrut: Daru'l-Marife, cilt 2.

Şâban, Zeküyüddin (2018), **İslâm Hukuk İlminin Esasları**, terc. İbrahim Kâfi Dönmez, 30. Baskı, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

el-Şâtıbî, Ebû İshak İbrahim b. Musa b. Muhammed (1997), **el-Muvâfakât**, hzr. Ebû Ubeyde Al-i Salman, Mısır; Cize: Dâru İbn Affan, cilt 1.

Üzüm, İlyas (1998), "*Hüküm*", **DİA,** cilt 18, s. 464-66.

Scanned with CamScanner